

Часнікова Олена Володимирівна

Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України

СТРУКТУРА ФАХОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ГЕОГРАФІЇ

Визначено поняття «фахова компетентність вчителя географії», розглянуто співвідношення та взаємозв'язок даного поняття з поняттям «професійна компетентність вчителя». Розкрито структуру фахової компетентності вчителя географії та обґрунтовано її складові: блок ключових, блок предметних, блок міжпредметних компетентностей.

Ключові слова: професійна компетентність, фахова компетентність, структура компетентності, ключова компетентність педагога.

Проблема, її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Відомо, що проблема компетентності належить до міждисциплінарних і розглядається у філософії, соціології, акмеології, психології та педагогіці. Ключові чи базові компетентності спеціаліста в сучасному світі відбивають стандарти всіх рівнів та ступенів освіти, які розробляються спільно державними органами управління освітою й науковими установами за участю громадських організацій. Коли йдеться про визначення професійної компетентності спеціаліста, в тому числі і вчителя, який викладає конкретний предмет, виникає багато запитань щодо стандартів вищої та післядипломної педагогічної освіти. Тобто об'єктивно існує проблема розробки унормованої системи показників професійного та особистого розвитку педагога. Разом з тим, змінюються традиційні способи та характер діяльності педагога, яка стає дедалі більш варіативною та різноманітною, значущою для суспільства. Основою сучасних наукових підходів до визначення фахової компетентності педагога має стати розкриття її структури, сутності складових компонентів.

Аналіз публікацій (виділення невирішених проблем). Залежно від зміни вимог, запитів суспільства до вчителя змінюється й розуміння його професійної діяльності. Останнім часом цій проблемі присвячено чимало наукових праць. До неї звертались Дж. Віді, Дж. Грін [1], Н. Волкова [2], І. Зязюн [3], Л. Карпова [4], А. Кузьмінський [5], Т. Сорочан [6], В. Саук [7], Г. Яворська [8].

У перекладі з латинської «компетентність» (competens) означає відповідний, здатний. Найчастіше компетентність розглядають як характеристику, що складається з комбінації знань, умінь та ставлень. Аналіз наукових праць свідчить, що проблема формування та розвитку професійної компетентності вчителя є сьогодні вельми актуальною й активно обговорюється серед науковців, у педагогічній спільноті. Частіше під професійною компетентністю вчителя розуміють сукупність різнобічних знань і практичних навичок, які допомагають успішно виконувати педагогічну діяльність. Так, А. Кузьмінський важливою інтегративною характеристикою фахівця-педагога вважає саме компетентність (знання, обізнаність, авторитет у педагогічній галузі) [5, с. 277].

Загально визнаним є той факт, що професійна компетентність формується на основі практичного досвіду, особливо передового (новаторського). Більшою мірою професійна компетентність реалізується в освітньому процесі з предмета, який викладає вчитель; що передбачає забезпечення вчителем його варіативності, оптимізації та ефективності. Важливим вважається усвідомлення вчителем своєї ролі в навчанні та вихованні учнів, розвиток ним вроджених здібностей до співпраці з іншими людьми в поєднанні з належними моральними якостями, наявність відповідних ціннісних орієнтацій і мотивів діяльності.

Професійна компетентність учителя реалізується на різних рівнях. Загальний – ключові та операційні компетентності; фаховий – компетентність конкретної спеціальності; конкретний – компетентність окремого педагога [3, с. 42].

Професійна компетентність педагога, яка проявляється на рівні конкретної спеціальності, носить назву фахова компетентність.

Розглянемо специфіку фахової компетентності вчителя географії. Ця проблема залишилась поза увагою сучасних дослідників. Хоча проблемі розвитку професійної компетентності учителя географії в Україні було присвячене окреме наукове дослідження В. Саюк. Професійна компетентність учителя визначена вченою як інтегрована професійно-особистісна характеристика педагога, яка включає ціннісні орієнтації, фахові й функціональні знання, уміння й навички та особистісні якості, спрямовані на досягнення ефективного результату в професійній діяльності [7, с. 48]. До моделі професійної компетентності вчителя географії, яку запропонувала дослідниця, разом з предметною входять психологічна, дидактична, методична, комунікативна, управлінська, проєктивна компетенції [7, с. 62]. Кожна з цих компетентностей докладно обґрунтована.

Інше дослідження з проблеми формування професійної компетентності майбутнього вчителя географії зробив М. Елькін, який

вивчав процес формування професійної компетентності майбутнього вчителя географії засобами проектної діяльності, установив, що компетентність має складну структуру, яка включає функціонально пов'язані між собою компоненти: потребнісно-мотиваційний (сукупність мотивів, адекватних цілям і завданням педагогічної діяльності); операційно-технічний (сукупність знань, умінь, навичок практичного розв'язання педагогічних завдань, а також загальних здібностей і професійно важливих якостей); рефлексивно-оцінний (здатність передбачати, оцінювати власну діяльність, вибирати стратегію поведінки, виходячи з адекватної оцінки себе й конкретної ситуації) [9, с. 173].

Зважаючи на зазначене, можемо зробити висновок: структура професійної компетентності вчителя географії не є усталеним формуванням. Дослідники виділяють різні компоненти цієї компетентності залежно від цілей та задач дослідження. Вважаємо можливим представити власне бачення структури фахової компетентності вчителя географії та визначити їх специфічні риси.

Виклад основного матеріалу, обґрунтування результатів дослідження. Можемо виділити в структурі фахової компетентності вчителя географії три блоки: блок ключових компетентностей, предметний блок, блок міжпредметних компетентностей (рисунок 1).

Рисунок 1. Структура професійної компетентності вчителя географії.

Блок ключових компетентностей учителя містить компетентності, які визнаються багатьма дослідниками ключовими (базовими) для вчителя будь-якої спеціальності. Ці компетентності є умовою існування людини в професії вчителя. Виділені нами ключові компетентності мають сприяти виконанню вчителем його функцій.

Основні функції педагога, визначені Н. Волковою: навчальна (дидактична), розвиваюча, виховна [2, с. 416-417]. Ця класифікація отримала широку підтримку в учителів і найчастіше застосовується при визначенні цілей уроку. Вчена зауважує, що вчитель реалізує означені функції в різноманітних видах викладацької та виховної діяльності.

Предметний блок запропонований нами з метою акцентування уваги на компетентностях учителя найбільш затребуваних при викладанні географії. Для визначення цих компетентностей ми скористались методичними посібниками з викладання предмету та використали власний досвід педагогічної діяльності.

Виділена нами дидактична компетентність учителя виявляється у сприйнятті єдності змістовного та процесуального компонентів навчання географії. Учитель спирається на принципи навчання географії: науковості, систематичності і системності, доступності знань, наочності, свідомості та активності в навчанні, діяльнісного характеру навчання, формування критичного мислення, міцності засвоєння знань, умінь і навичок, емоційності, індивідуального підходу до учнів, виховного характеру навчання, красноразумності. Специфіка предмета географії вимагає, аби вчитель мав дібрати та науково і зрозуміло обґрунтувати навчальний матеріал.

Таким чином, реалізується головна задача діяльності вчителя географії – формування та розвиток найважливіших предметних (географічних) компетентностей учнів, які містять такі компоненти: емпіричні знання (уявлення, факти, у тому числі, географічна номенклатура); теоретичні знання (поняття, причинно-наслідкові зв'язки, закономірності, гіпотези і теорії); географічні вміння й навички та методика їх формування.

Методична компетентність. Для кожного заняття вчитель обирає програмний навчальний матеріал, групує його й доповнює новими відомостями, відбирає методи навчання, забезпечує заняття наочними приладами, устаткуванням. Учитель управляє навчальним процесом, визначає мету кожного заняття, форми організації, продумує структуру. Учитель географії, окрім загальних, використовує специфічні методи навчання географії; володіє методикою роботи з картографічним матеріалом, колекціями, моделями тощо.

Технологічна компетентність. При визначенні цієї компетентності акцентуємо увагу на можливостях застосування сучасних технологій навчання при викладанні географії. У навчально-виховному процесі вчитель використовує навчальне телебачення, знає специфіку роботи з телепередачами, навчальними фільмами, діафільмами. Активно використовує комп'ютерні технології навчання. Розуміє значення статистичних показників у курсах фізичної та

економічної географії. У процесі навчання використовує статистику; пізнавальні можливості графіків, діаграм, статистичних таблиць, володіє прийомами їх читання. Застосовує інтерактивні технології навчання, може спрогнозувати та правильно оцінити результати ефективності уроку нетрадиційної форми.

Рефлексивна компетентність реалізується в здатності передбачати, оцінювати власну діяльність, вибирати стратегію поведінки, виходячи з адекватної оцінки себе й конкретної ситуації. Учитель регулярно поводить аналіз і самоаналіз уроку, розглядає результативність уроку географії; спостерігає за власним професійним зростанням.

Виділення міжпредметного блоку в професійній компетентності вчителя географії дозволить нам виокремити серед інших складових цієї структури ті компетентності, які найбільш сприяють розвитку міжпредметних знань, формуванню умінь та навичок на їх основі.

У розглянутих нами роботах жоден з дослідників не виділяв міжпредметну компетентність у структурі професійної компетентності вчителів, отже, обґрунтуємо кожен компетентність цього блоку.

Географія як єдина з класичних фундаментальних наук вважається одночасно і природничою, і суспільною. Виокремлює як один із наскрізних напрямів географічної науки «економізацію», тобто зміст шкільного курсу географії відображає, з одного боку, реально існуючий процес інтеграції наукового знання, а з іншого – дозволяє глибше пояснити природні й суспільні об'єкти і явища, що вивчаються. Зараз в економічній географії переважають дослідження, у яких на основі економіко-географічних методів вирішуються конкретні проблеми: політичні, господарські, демографічні.

Причинно-наслідкові зв'язки шкільної географії й економіки характеризує український географ О. Топузов і підкреслює, що вони проявляються міждією економічних законів і їх просторовим проявом, є необхідною умовою розуміння учнями динамічного, зчепленого спеціалізацією господарства і просторових закономірностей впливу економічної активності на всі аспекти людської діяльності і культури, що зумовило і зумовлює включення економічних питань до змісту географії [10, с. 33].

До блоку міжпредметних компетентностей віднесемо методологічну компетентність учителя географії. Адже саме методологічна функція міжпредметних зв'язків забезпечує формування цілісних уявлень про природу та суспільство, їх розвиток шляхом інтеграції ідей та методів з позицій системного підходу до пізнання.

З позицій методології навчальний предмет географія повинен розглядатися вчителем як особлива «педагогічна проекція» науки,

адже зміст шкільної географії – це результат колективного наукового пошуку. Важливим є усвідомлення вчителем своєї ролі та ролі учнів у процесі наукового пізнання світу, активне включення в цей процес.

Розкриваючи перспективи проектування культурологічної шкільної географічної освіти, О. Михайловський пропонує власну концепцію трансформації змісту географічної освіти на основі культуровідповідності, кінцевою метою якої вбачається формування географічної культури особистості учня. Реалізувати цю концепцію, на його думку, можна в навчальному діалозі, який ґрунтується не на логіці пізнання природи, а на основі цілеспрямованого створення вчителем «точок здивування», у яких загострюється протиріччя між різними точками зору, поглядами, теоріями про походження Землі, життя, людини, їхнього розвитку, пристосованості. Протиставлено загальноприйняті погляди на ці проблеми, уявлення учнів та оригінальні трактування різних наук (наукових шкіл) з інших галузей знань, зокрема, філософії, релігії, культурознавства [11]. Культурологічна компетентність учителя дає можливість реалізувати культурологічну спрямованість географічної освіти.

У структурі фахової компетентності вчителя географії існує взаємозв'язок між усіма компетентностями: кожна складова дозволяє вчителю виконувати професійні завдання. Відсутність або недостатня сформованість хоча б однієї складової тягне за собою виникнення професійних проблем учителя; одночасно розвиток однієї з компетентностей є основою професійного розвитку й стимулює розвиток інших складових професійної компетентності.

Підсумовуючи, зазначимо, що особистість учителя знаходиться сьогодні в центрі процесів реформування освіти. Учителю повинен бути не лише професіоналом у викладанні своєї дисципліни, виконувати безліч різноманітних професійних функцій, а й особистістю, здатною до саморозвитку й самоаналізу.

Компетентність, якщо вона розглядається в професійній сфері, визнається здатністю людини якісно виконувати певні види професійної діяльності, планувати, організовувати таку діяльність та досягати в ній високих результатів. Поняття «фахова компетентність учителя» визначає особливості професійної діяльності, а саме: розуміння цінності предмета викладання для суспільства та життя молоді людини в цьому суспільстві, знання з предмета та володіння методиками й технологіями його викладання, застосування всієї сукупності професійних знань для вирішення фахових завдань.

Висновки. Ми розкрили структуру фахової компетентності вчителя географії та обґрунтували складові цієї компетентності. Визначена структура складається з трьох блоків: блок ключових (особистісна, організаторська, соціальна, комунікативна), блок

предметних (дидактична, методична, технологічна, рефлексивна), блок міжпредметних (методологічна, культурологічна, психологічна, гностична) компетентностей учителя географії. До названих блоків увійшли компетентності вчителя: до першого – ті, які є необхідними для існування в професії вчителя, другого – які дозволяють найкращим чином викладати предмет географія, третього – які дозволяють реалізувати міжпредметні зв'язки у викладанні географії та інших наук, у тому числі й економіки. Запропонована структура блоку міжпредметних компетентностей учителя географії ґрунтується на міжпредметних зв'язках географії та інших наук.

Література

1. Weade G. Insiders and outsiders in classroom research: Moving beyond the dichotomy / G. Weade, J. Green // The annual meeting of the American Educational Research Association. – Chicago : IL, 1991.
2. Волкова Н. П. Педагогіка [Текст]: посіб. / Н. П. Волкова. – К. : Академія, 2002. – 576 с.
3. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність – мистецтво навчальної і виховної дії [Текст] / І. А. Зязюн // Гуманітарні науки. – 2002. – № 1. – С. 6-14.
4. Карпова Л. Г. Формування професійної компетентності вчителя загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Карпова Лариса Георгіївна. – Х., 2007. – 295 с.
5. Кузьмінський А. І. Теоретико-методологічні засади післядипломної педагогічної освіти в Україні : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Кузьмінський Анатолій Іванович. – К., 2003. – 443 с.
6. Сорочан Т. М. Розвиток професіоналізму управлінської діяльності керівників загальноосвітніх навчальних закладів у системі післядипломної педагогічної освіти : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Сорочан Тамара Михайлівна. – Луганськ, 2005. – 249 с.
7. Саюк В. І. Розвиток професійної компетентності вчителів географії у системі післядипломної педагогічної освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Саюк Валентина Іванівна. – К., 2007. – 236 с.
8. Яворська Г. Х. Педагогіка для працівників [Текст] / Г. Х. Яворська. – К. : Знання, 2004. – 335 с.
9. Елькін М. В. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя географії засобами проектної діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Елькін Марк Веніамінович. – Бердянськ, 2004. – 199 с.
10. Топузов М. С. Реализация проблемного подхода в процессе изучения экономической и социальной географии / М. С. Топузов // География в школе. – 1988. – № 6. – С. 44-46.

11. Михайловский О. С. Перспективы проектирования культурологического географического образования [Электронный ресурс] / О. С. Михайловский. – Режим доступа : <http://www.rusnauka.com/nio/pedagogica/mihaylovskiy%20o.s..doc/htm>.

Елена Часникова. Структура специальной компетентности учителя географии.

Определено понятие «специальная компетентность учителя географии», рассмотрено соотношение и взаимосвязь данного понятия с понятием «профессиональная компетентность учителя». Раскрыта структура специальной компетентности учителя географии и обоснованы её составляющие: блок ключевых, блок предметных, блок межпредметных компетентностей.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, специальная компетентность, структура компетентности, ключевая компетентность педагога.

Olena Chasnikova. The structure of the special competence of the teacher of geography.

The concept of «special competence of the teacher of geography» has been defined; the correlation and the interconnection of this concept with the concept of «professional competence of the teacher» have been considered. The structure of the special competence of the teacher of geography has been revealed and its components have been substantiated: the key block, the subject block, and the block of interdisciplinary competencies.

Keywords: professional competence, special competence, structure of competence, key competency of the teacher.

Стаття надійшла до редакційної колегії 14.05.2018

Прийнято до друку 14.05.2018

Інформація про автора:

Часникова Олена Володимирівна – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України.